

галузей знань та відповідної практики їх застосування. Зазначена логіка розвитку веде до синтезу та формування діалектично взаємопов'язаного комплексу наукових уявлень про людину, її відповідальність, межі дозволеного й забороненого тощо.

Будь-яка з наук, з якою кримінальне право входить у взаємодію, дає можливість поглибити знання про досліджувані явища. Таким чином, вони покращують одна одну на міжгалузевому та міждисциплінарному рівні.

О. М. Овчаренко, к.ю.н., завідувач сектора дослідження проблем міжнародного співробітництва у сфері боротьби зі злочинністю НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса

СУДОВА ВЛАДА І КРИМІНАЛЬНИЙ ЗАКОН: ДО ПИТАННЯ ВСТАНОВЛЕННЯ ІНТЕГРАТИВНИХ ЗВ'ЯЗКІВ

Тези присвячено аналізу напрямів взаємодії судової влади і кримінального закону. Розглянуто шляхи реалізації кримінально-правових принципів під час відправлення правосуддя.

Тезисы посвящены анализу направлений взаимодействия судебной власти и уголовного закона. Рассмотрены пути реализации уголовно-правовых принципов при отправлении правосудия.

The theses are devoted to the analysis of the judiciary and criminal law cooperation directions. The ways of implementing the principles of criminal law in the administration of justice have been reviewed.

Судова влада є одним із базових елементів правової держави, що виконує важливі функції: захист прав і свобод людини та встановлення балансу соціальної справедливості шляхом вирішення юридично значущих справ. Реалізація повноважень, якими наділені органи судової влади, здійснюється насамперед через правозастосування. Тлумачення норми права та створення нових правових позицій (у тому числі прецедентів) безпосередньо пов'язані з основною правозастосовною функцією суду, є її невід'ємними складниками.

Основним призначенням кримінального закону є встановлення найбільш суспільно небезпечних діянь (складів злочинів) і покарання за їх вчинення (санкції). Аксиоматичною в науці є теза про те, що метою кримінального покарання є загальна і спеціальна превенція правопорушень. Дослідження інтегративних зв'язків судової гілки влади і кримінального закону необхідно здійснювати саме в контексті досягнення мети і завдань останнього.

Забезпечення реалізації принципів кримінального закону. Кримінальний Кодекс України не наводить чіткого переліку спеціальних принципів кримінального права, однак їх можна визначити шляхом доктринального тлумачення норм Кодексу і Основного Закону України. До принципів цієї галузі права можна віднести такі засади: верховенство права і законність, гуманізм, особиста відповідальність за наявності вини, презумпція невинуватості особи, невідворотність кримінальної відповідальності, справедливість та її складники (індивідуалізація та пропорційність покарання), економія кримінальної репресії.

Відповідно до ст. 55 Основного Закону України першочерговим завданням суду є захист прав і свобод людини. За ст. 2 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Особливо яскраво реалізація принципів кримінального закону відображається у судових рішеннях по резонансних справах, тобто справах, які внаслідок своїх фактичних чи юридичних аспектів набувають широкого суспільного розголосу. Вітчизняна практика засвідчує, що у такому разі роль суду полягає у пошуках оптимального співвідношення публічних і приватних інтересів та забезпеченні обґрунтованого і мотивованого застосування норми кримінального закону відповідно до загальних принципів права. Соціальний запит на справедливість досягається у тому випадку, коли досягнення відповідного балансу відображається у судовому рішенні. Це знімає соціальну напругу.

Захист прав і свобод людини і громадянина на досудових стадіях кримінального провадження здійснюється слідчим суддею, яким за КПК України є: (а) суддя суду першої інстанції, до повноважень якого належить здійснення у порядку, передбаченому цим Кодексом, судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінально-

му провадженні, або (б) голова чи за його визначенням інший суддя апеляційного суду області, міст Києва та Севастополя (п. 18 ч. 1 ст. 3 КПК України).

Виключно за рішенням цього судді ухвалюються всі найважливіші рішення на досудовому розслідуванні. Так, аналіз КПК дозволяє виділити такі групи повноважень цього судді: (а) надання дозволу на проведення деяких гласних та усіх негласних (розшукових) слідчих дій, які обмежують конституційні права людей (наприклад, проникнення до житла або іншого володіння особи, накладення арешту на кореспонденцію, зняття інформації із різних джерел та канали зв'язку та ін.) (глави 20, 21); (б) обрання заходів забезпечення кримінального провадження (приміром, санкціонування запобіжних заходів й подовження їх строків, накладання арешту на майно, застосування примусового приводу, відсторонювати від посади, тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом та ін.) (розд. III Кодексу); (в) розгляд скарг на рішення, дії чи бездіяльність під час досудового розслідування (гл. 26); (г) вирішення відводів сторонам та іншим учасникам кримінального провадження (ст. 81).

Практична реалізація положень КПК України довела, що введення інституту слідчих суддів сприяє забезпеченню гарантій належного судочинства. По-перше, розширення судової спеціалізації підвищує рівень фахової підготовленості судді. По-друге, у 2012 р. було суттєво розширено предмет судового контролю на досудових стадіях кримінального провадження, що, у свою чергу, підвищує рівень відповідальності слідчого і прокурора за якість підготовки ними процесуальних документів.

Вирок суду: презумпція невинуватості vs. обвинувальний ухил. Згідно зі ст. 62 Конституції України особа вважається невинуватою в учиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. До набуття законної сили відповідним судовим рішенням особа вважається такою, що не вчиняла злочин. Обов'язок доведення вини правопорушника покладено на уповноважені органи кримінальної юстиції (слідчого, прокурора). Суд за чинним законодавством сприяє забезпеченню цих завдань кримінального провадження, щоб кожний, хто вчинив правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини; жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений; жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура (ст. 2 КПК України). Отже, практичну реалізацію

лізацію принципу презумпції невинуватості покладено на судову гілку влади.

Відповідно до статей 369–373 КПК України судові рішення, в якому суд вирішує обвинувачення по суті, викладається у формі вироку. Судове рішення має бути законним, обґрунтованим і вмотивованим. У разі доведення винуватості особи в учиненні кримінального правопорушення ухвалюється обвинувальний вирок суду. Виправдувальний вирок ухвалюється у разі, якщо не доведено, що: або вчинено кримінальне правопорушення, в якому обвинувачується особа, кримінальне правопорушення вчинене обвинуваченим, або в діянні обвинуваченого є склад кримінального правопорушення, а так само якщо встановлено судом підстави для закриття кримінального провадження.

Кількість виправдувальних вироків є індикатором справедливості, неупередженості й належності судової влади. В Україні їх традиційно мало. У I півріччі 2012 р. було виправдано 199 осіб у справах публічного обвинувачення, що становило 0,25% від загальної кількості вироків. У I півріччі 2013 р. виправдано 372 осіб, що складає вже 2% рішень, ухвалених за правилами КПК 1960 р. Рівень виправдань за КПК України за вказаний період становить 0,4%. Збільшенню кількості виправдувальних рішень має сприяти посилення гарантій незалежності суддів при відправленні правосуддя, зокрема, викоренення практики притягнення їх до відповідальності за ухвалення занадто м'яких, виправдувальних вироків.

Судова влада та пільгові інститути кримінального закону. Принцип гуманізму кримінального закону проявляється у наявності низки норм і положень, які сприяють зменшенню тягара обтяжень, пов'язаних із застосуванням кримінальних санкцій. Насамперед це: (а) обставини, які пом'якшують покарання (ст. 66 КК України); (б) звільнення від кримінальної відповідальності (Розділ IX КК України); (в) призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК України); (г) звільнення від покарання та його відбування (Розділ XII КК України); (д) звільнення від відповідальності та покарання на підставі акта амністії або помилування. Більшість із наведених заходів застосовується на підставі судового рішення.

Застосування пільгових інститутів кримінального права судом: (а) має відбуватися виключно у відповідності до закону і принципів права; (б) має виключати вибіркового характеру ухвалення вказаних рішень або мотивування їх політичною доцільністю (зокрема, в контексті певних політичних процесів або задля досягнення цілей конкретної особи або

групи осіб); (в) не може бути інструментом ухилення від відповідальності й покарання. Зловживання суддів у цій сфері мають бути підставою їх відповідальності. Порушення наведених засад застосування пільгових інститутів кримінального права спотворює принцип невідворотності покарання.

Соціальна відповідальність судової влади і кримінальний закон. Норми про кримінальну відповідальність судді зумовлені наявністю соціальної потреби у вирішенні юридично значущих конфліктів й вимогою зовнішнього (суспільного) контролю за діяльністю судової гілки влади у правовій державі. Більшість злочинів, пов'язаних із відправленням правосуддя, традиційно відносяться до службових.

На підставі контент-аналізу наукових літературних джерел із права і повідомлень ЗМІ здійснено класифікацію кримінальних правопорушень, вчинюваних суддями. Виділено дві групи порушень: (а) ті, які суддя вчиняє поза межами своєї професійної діяльності, й (б) ті, що пов'язані з його спеціальним статусом. У першому випадку особа, яка займає посаду судді, виступає загальним суб'єктом відповідальності і підлягає кримінальному покаранню на загальних засадах. Як спеціальний суб'єкт злочину суддя – це фізична осудна особа, наділена відповідно до Конституції України повноваженнями зі здійснення правосуддя у судах загальної юрисдикції й Конституційному Суді України, яка, користуючись своїм службовим становищем, учинила злочин, передбачений КК України. До судді як спеціального суб'єкта злочину має застосовуватися спеціальна процедура кримінального провадження, що зумовлено особливим правовим статусом носія судової влади у державі. Закріплення такого підходу в чинному законодавстві відповідатиме концепції функціонального імунітету судді, поширеної в європейських державах: суддя під час відправлення ним правосуддя перебуває під особливим правовим захистом, що включає спеціальну процедуру надання дозволу на притягнення судді до кримінальної відповідальності (судом або органами суддівського співтовариства).

Публічно-правове призначення імунітету судді як спеціального суб'єкта відповідальності полягає у здійсненні правосуддя неупередженим і справедливим судом. Суддівський імунітет передбачає невідповідальність судді за його дії чи думки (правову позицію), висловлені ним при виконанні своїх посадових обов'язків, і створення спеціальних процедур застосування до судді заходів юридичної відповідальності. Імунітет судді не є його особистим привілеєм, він надається задля ефективного використання ним державно-владних повноважень.